

Ses Bilgisi

Dilin en küçük birimine **ses**, sesleri göstermek için kullanılan işaretlere **harf**, harflerin sistemli olarak yer aldığı tabloya da **alfabe** denir.

Türk alfabesinde 29 harf vardır. Bu harfler ünlü ve ünsüz olmak üzere ikiye ayrılır. Şimdi bunları **inceleyelim**:

Ünlü Harfler ve Özellikleri:

Ünlüler, ses yolundan hiçbir engele uğramadan çıkarlar. Tek başlarına okunur ve hece olabilirler. 8 ünlü vardır : a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Bunlardan dördü ince (e, i, ö, ü), dördü kalın (a, ı, o, u) ünlüdür.

Ünlüler söyleyiş özelliklerine, dilin ve ses yolunun aldığı biçimlere ve dudakların durumuna göre şu özellikleri gösterirler:

	Düz Ünlüler		Geniş Ünlüler	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	ö
İnce	e	i	u	ü

a	düz, geniş, kalın	o	yuvarlak, geniş, kalın
e	düz, geniş, ince	ö	yuvarlak, geniş, ince
ı	düz, dar, kalın	u	yuvarlak, dar, kalın
i	düz, dar, ince	ü	yuvarlak, dar, ince

Türkçe'de ünlülerin kelime içerisindeki dizilişleriyle ilgili olarak iki önemli kuralı vardır :

1.BÜYÜK ÜNLÜ (SESLİ) UYUMU:

Türkçe'de sözcüklerde genel olarak, kalın ünlülerden sonra kalın, ince ünlülerden sonra ince ünlü gelir. Türkçe'yi başka dillerden ayıran bu temel özelliğe büyük ünlü uyumu denir. Kalınlık-incelik uyumu da denir.

sevilmek, ince, denizden, kelebekler, göstermelik, satılık, kalın, oyun, uçurtma, aşağı, sorular...

Tek heceli kelimelerde bu kural aranmaz.

Birleşik kelimelerde aranmaz. Kelimeler birleşikken uymaz, ayrı ayrı incelendiğinde uyarsa bu tür kelimeler Türkçe'nin yapısına uygundur. Hanımeli....hanım + eli

Kök veya gövde halindeyken büyük ünlü uyumuna uyduğu halde –yor, ki, -ken, -leyin, -imtirak, -taş -gil eklerini aldığı kurala uymayan kelimelerde özel durumdadır.

- yor : geliyor, üzülüyorum, siliyorum...
- ken : alırken, koşarken, bakarken...
- leyin : sabahleyin, akşamleyin
- (İ)mtirak : yeşilimtirak, mavimtirak, ekşimtirak...
- ki : onunki, yukarıdaki, akşamki...
- taş : meslektaş, ülküdaş...
- gil : halamgil, dayımgil, baklagiller...

Bazı yabancı kelimeler tesadüfen uyuma uyabilir. Bunun Türkçe olup olmadığını diğer kurallara bakarak karar vereceğiz. (Cennet : Türkçe'de kel. -c- harfi ile başlamaz)

Bazı yabancı kelimeler bu kurala uydurulmuştur.

divar→duvar, kalib→kalıp, brillante→pırlanta, suret→surat...

2.KÜÇÜK ÜNLÜ (SESLİ) UYUMU

Bir kelimenin ilk hecesinde düz sesli harf (a,e,ı,i) varsa, diğer hecelerinde de düz sesli harf olması gerekir. Kelimenin ilk hecesinde yuvarlak sesli harf (o,ö,u,ü) varsa, diğer hecelerinde ya düz-geniş (a,e), ya da dar-yuvarlak (u,ü) sesli harf bulunması gerekir. Buna küçük ünlü uyumu kuralı denir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu da denir.

(Kelimenin ilk hecesinde)

a,e,ı,i

(Diğer Hecelerde)

a,e,ı,i

Örnek Kelimeler: arkadaş, karanlık, kelime, merdiven, serilmek, ılık, ırlık, ırak, sıcaklık, incelik, okul, kuru, uygun, olumlu, bozulmuş, çocuk, oğul, okul, ölümlü, öküz, uğur, ululuk, üçüz, üzüm

o,ö,u,ü

a,e

u,ü

Küçük ünlü uyumunun büyük ünlü uyumundan bir farkı vardır:

Büyük ünlü uyumunda kelimedeki bütün ünlülerin kalınlık ve incelik bakımlarından uyuşmaları gerekli iken, küçük ünlü uyumunda her ünlü kendinden önceki ünlüye uymak zorundadır.

Meselâ, “kolaylık” örneğinde olduğu gibi “ı” ünlüsü kendinden önceki “a” ünlüsüne uyarken “a”dan önceki “o” ünlüsüne uymayabilir.

Bu özellik, yuvarlak ünlüden sonra düz-geniş ünlü geldiği zaman karşımıza çıkmaktadır:

ufaklık, uzaklık, olası, önemli, üzerinde...

Bu kurala uymayan yabancı kelimeler:

alkol, daktilo, mönü, akordeon, rötar, radyo, tiyatro, otobüs, televizyon, horoz, kamyon, siroz...

Ancak bazı alıntı kelimeler bu kurala uydurulmuştur:

müdür→müdü, mümkün→mümkün, müşkil→müşkül...

Bu kurala uymayan Türkçe kelimeler:

Avuç, avurt, kavurmak, kavuşmak, savurmak, kavun, karpuz, yağmur, çamur, tavuk, kabuk...

-yor ve -ki ekleri de çoğu zaman bu kurala uymaz: geliyor, onunki...

Kuraldışı: -o- sesinden sonra ikinci hecede b-m-v-p seslerinden biriyle başlıyorsa bu durumda ikinci hecede -u- olabilir. Bu tür kelimeler k.ünlü uyumuna uymamasına rağmen Türkçe'dir.

Örnek: Hamur, avuç, sabun, çamur, kavun, kalbur, çabuk, karpuz, tavuk, kabuk, kaput, yağmur, havuç, çaput, yamuk...

Ünlülerle İlgili Ses Olayları**a)Ünlü daralması (darlaşma):**

Bir kelimedeki düz-geniş ünlülerden (a, e) sonra -yor eki gelirse, bu ünlüleri darlaştırarak -ı-i-u-ü 'ye dönüştürür. Geniş olan ünlülerin daraldığı için bu kurala ünlü daralması denir.

Örnek:

Yazma-yor→yazmıyor

Anla-yor→anlıyor

Hopla-yor→hopluyor.

Bekle-yor→bekliyor

Özel Durumlar

Bazı kelimelerde -yor eki kullanılmadığı halde, ünlü daralması olabilir. de- ve ye- kelimelerine ünlü ile başlayan ek geldiğinde araya -y- kaynaştırma ünsüzü girer ve bu kaynaştırma ünsüzü kelimelerin kökündeki e'leri i'ye dönüştürür.

Örnek: Diye, diyen, yiyecek, yiyerek...

b) Ünlü düşmesi (hece düşmesi, ses düşmesi):

İki heceli bazı kelimelere ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde, kelimenin son hecesindeki ünlü düşer. Buna ses düşmesi denir. Ünlü düştüğünde hece sayısı da azaldığından bu kurala ünlü düşmesi yanında hece düşmesi, hece azalması da denir. Ses düşmesi genellikle kelime yapım ve çekimine bağlı olarak ortaya çıkar.

Türkçe'de hece düşmeleri aşağıdaki çeşitlere ayrılır:

1. İkinci hecesinde dar ünlü (ı, i, u, ü) bulunan bazı kelimelere, sesli harfle başlayan bir ek gelirse, ikinci hecedeki dar ünlü düşer.

Örnek: sıyrıl-ıl → sıyrıl savur-ul → savrul ağız-ı → ağız

2. Sesli harfle biten bazı isim köklerinden -la, -le eklerini kullanarak fiil türetildiğinde ses düşmesi görülür.

Örnek: Koku-lamak → koklamak

3. Bazı renk isimlerine -ar, -er ekleri getirilerek fiil türetildiğinde, ismin sonundaki ünlü düşer.

Örnek: Sarı-armak → sararmak

Not: Kızarmak ve yeşermek kelimelerinde bir ünlü, bir ünsüz düşer.

Örnek: Kızıl-armak → kızarmak

4. İkinci hecesinde dar ünlü bulunan bazı fiillere yapım eki getirilip isim yapıldığında ünlü düşmesi görülür. Örnek: Ayır-ım → ayırım

5. Bazı fiillerden fiil türetildiğinde ünlü düşmesi görülür.

Örnek: Çevir-il → çevirmek

6. Bazen iki kelime birleşirken ünlü düşmesi olur.

Örnek: Kayıp-olmak → kaybolmak

Türkçe'de bazı kelimeler iki şekilde yazılabilir. Aşağıda verilen kelimelerin her iki yazılışı da doğrudur. İkinci tür yazılışta ünlü düşmesi vardır.

Ünlü Düşmesi Yok

Nerede

Nereden

Burada

Şurada, Şuradan

Orada, Oradan

İçeride, içeriden, dışarıda

İleride, ileriden, yukarıda

Ünlü Düşmesi Var

Nerde

Nerden

Burdan

Şurda, Şurdan

Orda, Ordan

İçerde, içerden, dışardan

İlerde, ilerden, yukardan

c) Ünlü Türemesi:

• Ünsüzle biten bazı sözcükler "-cik" yapım ekini aldığı anda iki ünsüz arasında bir ünlü türer:

bir-cik > biricik

genç-cik > gencecik...

• Bazı sözcükler pekiştirilirken ünlü türemesi görülür:

sapasağlam

güpegündüz

düpedüz...

Ünsüz(Sessiz) Harfler ve Özellikleri:

Ses yolunda az çok engele uğrayarak, boğumlanarak oluşan seslerdir. Ünsüzler, ünlülerle birleşmedikçe okunamazlar ve hece kuramazlar.

Türkçe'de sessiz harfler 21 tanedir: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z' dir.

Çıkış noktaları bakımından ünsüzler yediye ayrılmaktadır:

- 1- **Dudak Ünsüzleri:** İki dudağın birbirine dokunması ile oluşan ünsüzlerdir: b, p, m
- 2- **Diş-Dudak Ünsüzleri:** Alt dudağın üst ön dişlere teması ile oluşan ünsüzlerdir: f, v
- 3- **Diş Ünsüzleri:** Dilin ucunun veya ön tarafının üst ön dişlerin arkasına veya diş yuvalarına dokunması veya yaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir: d, t, n, s, z
- 4- **Damak-Diş Ünsüzleri:** Dilin ucunun veya ön tarafının diş yuvasına yahut sert damağa dokunması veya yaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir: c, ç, j, ş
- 5- **Ön Damak Ünsüzleri:** Dilin ucunun veya orta tarafın ön damağa dokunması veya yaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir: g, k, l, r, y
- 6- **Arka Damak Ünsüzleri:** Dilin arka tarafının yumuşak damağa dokunması veya yaklaşması ile oluşan ünsüzlerdir: g
- 7- **Gırtlak Ünsüzü:** Bu ünsüz gırtlaktan önce hançerenin sonunda oluşur. Teşekkülü sırasında ses telleri yarı açıktır: h

	Yumuşak (Söylenişi yumuşak, ağızdan titreşimli çıkan)	Sert (Söylenişi kuvvetli, sert, ağızdan titreşimsiz)
Sürekli Ünsüzler	Ğ, J, L, M, N, R, V, Y, Z	F, H, S, Ş
Süreksiz Ünsüzler	B, C, D, G	P, Ç, T, K

Sürekli Ünsüzler: Başlarına bir ünlü geldiğinde söylenişi uzayıp giden yani sürekli söylenebilen ünsüzlerdir.
Örn. : z sesi, ezzzzz...

Süreksiz Ünsüzler: Başlarına bir ünlü geldiğinde sürekli söylenemeyen ünsüzlerdir.
Örn.: k sesi, ek. (Ses kesiliyor, devam etmiyor.)

Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları**a) Ünsüz Yumuşaması(Değişimi):**

"p,ç,t,k" sert ünsüzleriyle biten sözcüklere ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde bu sesler yumuşar ve "b,c,d,g,ğ" seslerine dönüşür. Bu olaya **ünsüz yumuşaması(değişimi)** denir.

Örnek: amaç-ı - amacı   sahip-i - sahibi   geçit-i - gecidi   toprak-ı - toprağı
hesap - ı   hesabı   uçak - a   uçağa   dert-i   derdi   kalp - i   kalbi

Tek heceli sözcüklerin bazılarında yumuşama olmaz.

suç - u, et -i, tek -i, top - u, at-ı

Özel adlarda yazarken yumuşama olmaz, konuşurken olur.

Sinop'a, Çınarcık'ın, Susurluk'a, Burak'ın

Bazı yabancı sözcüklerde yumuşama olmaz.

hukuk - u, hürriyet - i, edebiyat -ı, dikkat - i, paket - i, evrak -ı, davet - i, merak - ım, sıhhat - i, semt - i

Bazı türemiş sözcüklerde yumuşama olmaz.

yazıt -ı, karışıt -ı, yanıt -ı, özet - i, anıt -ı

b) Ünsüz Benzeşmesi (Ünsüz Sertleşmesi):

Türkçede sert ünsüzle (p, ç, t, k, f, s, ş, h) biten bir kelime “c-d-g” yumuşak ünsüzleriyle başlayan bir ek aldığıında ekin başındaki c-ç'ye, d-t'ye, g-k'ye dönüşerek sertleşir.

Sert Ünsüzler: ç, f, h, k, p, s, ş, t (Sert sessizleri FıSTIKÇI ŞaHaP olarak kodlayabiliriz.)

Yumuşak Ünsüzler: c, d, g, b, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z

yavaş – ca → yavaş – ça / unut – gan → unut – kan / Kitap – cı → kitap – çı / 1985 – de → 1985 – te
Simit + ci → Simitçi / Kitap + da → Kitapta / As + gı → Askı / Unut + gan → unutkan

c) Ünsüz türemesi:

Bazı tek heceli kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında veya “etmek, eylemek, olmak” yardımcı fiilleriyle birleştiklerinde asıl kelimenin sonundaki ünsüz ikizleşir. Buna ünsüz türemesi denir. Ünsüz türemesi hece sayısını değiştirmez.

Örnek:

Af + etmek → affetmek

Ret + etmek → reddetmek

His + etmek → hissetmek

Hal + olmak → Hallolmak

his – im → his(s)im

zan – nımca → zan(n)ımca

hat – iniz → hat(t)ınız

hak – im → hak(k)ım

sır – ını → sır(r)ını

d) Ünsüz düşmesi:

“K” ünsüzü ile biten bazı kelimelere –cik, –cek küçültme ve sevgi ekleri getirildiğinde kelimenin sonundaki –k sesinin düştüğü görülür. Buna ünsüz düşmesi denir.

Örnek:

Minik-cik → minicik.

Küçük-cük → küçücük

Büyük-cük → büyüçük

Bazen –l, –msa ekleri de ünsüz düşmesine neden olur.

Örnek: Ufak-l → ufalmak

Küçük-mse → küçümsemek.

Diğer Örnekler:

küçü(k) – cük küçücük

küçü(k) -l küçül-

büyü(k) – cek büyücek

alça(k) – çık alçacık

alça(k) -l alçal-

yükse(k) -l yüksel-

seyre(k) -l seyrel-

ufa(k) – l ufal-

e) Kaynaşma (kaynaştırma) Ünsüzleri:

Türkçe kelimelerde iki sesli harf yan yana gelmez. Bu nedenle sesli harfle biten bir kelimeye, sesli harfle başlayan bir ek gelirse, iki seslinin arasına bir sessiz girer. Bu sessiz, iki sesliyi kaynaştırır. Bu sessiz harfe kaynaşma (kaynaştırma) harfi, bu olaya da kaynaşma (kaynaştırma) denir. Bazı kaynaklarda yardımcı ünsüz olarak da adlandırılan kaynaştırma harfleri –y-ş-s-n’ dir. Kaynaşma harfleri daha çok isim tamlamalarında kullanılır.

Örnek: hava-y-ı

sevgi-n-in

iki-ş-er

biri-s-i

kapı + a → kapıya

iki + er → ikişer

araba + ı → arabası

pencere + in → pencerenin

anne + i + i → annesini

f) Ulama :

Cümle içerisinde sessizle biten bir kelimedenden sonra, sesliyle başlayan bir kelime gelirse, bu iki kelime okunuşta birleşir. Buna ulama denir. Ulamanın olabilmesi için kelimelerin arasında hiçbir noktalama işareti bulunmamalıdır. Aşağıdaki cümlelerde ulama vardır:

Sensiz olamam

Senden ayırlamam

Okullar açıldı.

Mehmet Akif Ersoy

Pencereden bir gül attığın zaman

Işıkla dolacak kalbimin içi

Not: Kelimeler arasında noktalama işareti olduğu zaman ulama yapılmaz.

Ulama söyleyişle ilgili bir kuraldır. Yazarken ulama yapılmaz.